HANDLA HÅLLBART?

HÅLLBAR UTVECKLING GENOM ETISK KONSUMTION OCH RÄTTVIS HANDEL

ETT PEDAGOGISKT MATERIAL FÖR SFI-KURSEN OCH SVENSKA SOM ANDRASPRÅK PÅ GYMNASIET

© Fairtrade Sverige 2014 (uppdaterad 2016)
Grafisk form: PATRIK STHLM och Fairtrade Sverige
Foto: Shutterstock s. 14. Ann-Katrin Persson s. 24, 25, 26, 27, 28, 29.
Artikelnummer: PUB-2-120-11

OM "HANDLA HÅLLBART?"

Det här är ett studiematerial som handlar om hur våra val som konsumenter kan göra påverkan globalt. Materialet riktar sig till gymnasieskolans kurs Svenska som andraspråk samt de senare delarna i Utbildning i svenska för invandrare. Här hittar du övningar som kan göras i grupper med varierande språkkunskaper, tonvikten ligger vid muntlig interaktion och produktion. För vissa övningar krävs viss skriftlig färdighet.

Övningarna i *Handla hållbart?* kan du använda för att på lustfyllda sätt nå målen i läroplanen som rör hållbar utveckling. Materialet ger dig som pedagog möjlighet att introducera elever i frågor om hur våra val som konsumenter påverkar människor i andra delar av världen och skapa ökad förståelse för hur vi kan välja att förbättra förutsättningarna för människor som lever i fattigdom, genom val som leder till en hållbar utveckling.

Vill du veta mer, besök www.*fairtrade.se* eller kontakta oss på **skola@fairtrade.se**

Hälsningar
Fairtrade Sverige

TIPS!
Övningarna i materialet är anpassade för att kunna genomföras med varierande grad av muntlig delaktighet. En del övningar kräver skriftlig färdighet och läsförståelse.

INNEHÅLL

LÄRARHANDLEDNING
Förankring i kursplan: SFI 6
Förankring i Gy2011: Svenska som andraspråk 7
Om hållbar utveckling - en introduktion 9
Om hållbar konsumtion 10
Kort om Fairtrade 12

ÖVNINGAR
Vi importerar mat från hela världen 15
Diskutera var maten vi äter produceras någonstans

Produktmärkningar - vilka känner du till? 16
Associera och skriv om produktmärkningar

Produktmärkningar 17
Undersök våra konsumentverktyg

Skalan/heta linjen 18
Värderingsövning utan krav på muntlig interaktion

Fyra hörn 19
Värderingsövning att föra samtal utifrån

Heta stolen 20
Värderingsövning utan krav på muntlig interaktion

Oavslutade meningar 21
Muntlig produktion utifrån givna meningar

Blir världen bättre? 22
Stämmer vår världsbild?

Hållbar utveckling i praktiken 23
Rita, skriv och diskutera din egen konsumtion

Att importera frukt 24
Diskussionsmaterial om våra vanligaste frukter

Frågesport 30
Underlag till frågesport och tipspromenad

Vad kan jag göra? 33
Rangordna och diskutera

UTBILDNING I SVENSKA FÖR INVANDRARE

MATERIALETS FÖRANKRING I KURSPLANEN

SFI-kursen ska ge språkliga redskap för kommunikation och aktivt deltagande i vardags-, samhälls- och arbetslivet. Nedanför beskrivs vilka delar av kursplanen som det här materialet syftar till att möta upp. Materialet används med fördel i de senare kurserna och studievägarna.

UTBILDNINGENS MÅL OCH KARAKTÄR

Utbildningen i svenska för invandrare karaktäriseras av att eleven utvecklar en kommunikativ språkförmåga. Målet för utbildningen i svenska för invandrare är att eleven bland annat ska utveckla:

- sin förmåga att läsa och skriva svenska,
- sin förmåga att tala, samtala, läsa, lyssna och förstå svenska i olika sammanhang,
- ett gott uttal,
- sin förmåga att anpassa språket till olika mottagare och situationer

KUNSKAPSKRAV KURS C (A2/A2+)

Handla hållbart? är ett stöd för följande kunskapskrav:

Hörförståelse

Eleven kan förstå tydligt, enkelt tal i vanliga situationer i vardags-, samhälls- och arbetsliv.

Läsförståelse

Eleven kan läsa, förstå och använda enkla, vanligt förekommande texter i vardags-, samhälls- och arbetsliv.

Muntlig interaktion

Eleven kan, med viss anpassning till syfte och samtalspartner, kommunicera med ett enkelt språk i vanliga situationer i vardags-, samhälls- och arbetsliv.

Muntlig produktion

Eleven kan, med viss anpassning till syfte och mottagare, kommunicera med ett enkelt språk i vanliga situationer i vardags-, samhälls- och arbetsliv.

Skriftlig färdighet

Eleven kan skriva enkla texter, med viss anpassning till syfte och mottagare, för att kommunicera i vanliga situationer i vardags-, samhälls- och arbetsliv.

KUNSKAPSKRAV KURS D (B1/B1+)

Handla hållbart? är ett stöd för följande kunskapskrav:

Hörförståelse

Eleven kan förstå tydligt tal i informella och mer formella situationer i vardags-, samhälls- och arbetsliv.

Läsförståelse

Eleven kan läsa, förstå och använda enkla texter med viss komplexitet i vardags-, samhälls- och arbetsliv.

Muntlig interaktion

Eleven kan, med viss anpassning till syfte och samtalspartner, kommunicera i både informella och mer formella situationer i vardags-, samhälls- och arbetsliv.

Muntlig produktion

Eleven kan, med viss anpassning till syfte och mottagare, kommunicera både i informella och mer formella situationer i vardags-, samhälls- och arbetsliv.

Skriftlig färdighet

Eleven kan skriva enkla texter, med viss anpassning till syfte och mottagare, för att kommunicera både i informella och mer formella situationer i vardags-, samhälls- och arbetsliv.

SVENSKA SOM ANDRASPRÅK

CENTRALA INNEHÅLL OCH MÅL I GY2011 SOM MATERIALET BERÖR

Det här materialet är förankrat i Gy2011 genom de beröringspunkter som finns i läroplanen som rör hållbar utveckling. Nedan ser du exempel på delar av Gy2011 som fokuserar på hållbar utveckling och de mål och centrala innehåll som materialet möter upp.

UR SKOLANS VÄRDEGRUND OCH UPPGIFTER

Det etiska perspektivet är av betydelse för många av de frågor som tas upp i utbildningen. Därför ska undervisningen i olika ämnen behandla detta perspektiv och ge en grund för och främja elevernas förmåga till personliga ställningstaganden.

Undervisningen ska belysa hur samhällets funktioner och vårt sätt att leva och arbeta kan anpassas för att skapa hållbar utveckling.

Ett internationellt perspektiv är viktigt för att kunna se den egna verkligheten i ett globalt sammanhang och för att skapa internationell solidaritet.

UR ÖVERGRIPANDE MÅL OCH RIKTLINJER

Det är skolans ansvar att varje elev:

- Har kunskaper om internationell samverkan och globala samband och kan bedöma skeenden ur svenskt, nordiskt, europeiskt och globalt perspektiv
- Har kunskaper om de mänskliga rättigheterna
- Kan observera och analysera människans samspel med sin omvärld utifrån perspektivet hållbar utveckling

Skolans mål är att varje elev:

- Kan göra medvetna ställningstaganden grundade på kunskaper om mänskliga rättigheter och grundläggande demokratiska värderingar samt personliga erfarenheter
- Visar respekt för och omsorg om såväl närmiljön som miljön i ett vidare perspektiv
- Kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen

SVENSKA SOM ANDRASPRÅK

Ämnet svenska som andraspråk ger elever med annat modersmål än svenska möjlighet att utveckla sin kommunikativa språkförmåga. Undervisningen i ämnet svenska som andraspråk ska ge eleverna förutsättningar att utveckla förmåga att kommunicera i tal och skrift och anpassa språket till ämne, syfte, situation och mottagare.

Svenska som andraspråk 1

Centrala innehåll som materialet möter upp:

- Muntliga presentationer och muntligt berättande för olika mottagare. Strategier för att förstå och göra sig förstådd i samtal och diskussioner. Deltagande i samtal och diskussioner, där språk, innehåll och disposition anpassats till ämne, syfte, situation och mottagare, och där argument används för att tydliggöra egna åsikter och bemöta andras argument.
- Skriftlig framställning av texter för kommunikation och reflektion. Strategier för att skriva olika typer av texter som är anpassade efter ämne, syfte, situation och mottagare. Textuppbyggnad, textmönster och språkliga drag i framför allt berättande, beskrivande och argumenterande texter. Referat- och citatteknik samt hänvisningar till olika källor.

Svenska som andraspråk 2

Centrala innehåll som materialet möter upp:

- Muntliga utredande och argumenterande presentationer i och inför en grupp. Strategier för att förstå och göra sig förstådd i samtal, diskussioner och presentationer. Deltagande i samtal och diskussioner, där språk, innehåll och disposition anpassats till syfte och mottagare, och där argument används för att

tydliggöra egna åsikter och bemöta andras argument.
• Skriftlig framställning av utredande och argumenterande texter. Strategier för att skriva olika typer av texter som är anpassade efter ämne, syfte, mottagare. Textuppbyggnad, textmönster och språkliga drag i framför allt utredande och argumenterande texter. Referat- och citatteknik samt hänvisningar till olika källor.
• Svenska språkets ordförråd och struktur i olika kommunikationssituationer.
• Läsning av och samtal om texter som används i vardags-, samhälls-, studie- och arbetsliv.

Svenska som andraspråk 3

Centrala innehåll som materialet möter upp:
• Muntlig framställning av utredande och argumenterande slag för olika mottagare. Strategier för att förstå och göra sig förstådd i samtal, diskussioner, debatter och föredrag. Faktorer som gör en muntlig presentation intressant och övertygande och hur presentationstekniska hjälpmedel kan användas för att stödja och förbättra en muntlig presentation. Deltagande i samtal och diskussioner, där språk, innehåll och disposition anpassats till syfte och mottagare, och där argument används för att tydliggöra egna åsikter och bemöta andras argument. Disposition, språkliga drag och retoriska grepp i olika typer av muntlig framställning.
• Skriftlig framställning av utredande och argumenterande texter av vetenskaplig karaktär. Strategier för att skriva olika typer av texter som är anpassade efter ämne, syfte, situation och mottagare. Textuppbyggnad, textmönster och språkliga drag. Referat- och citatteknik samt grundläggande kunskaper i källkritik.
• Svenska språkets ordförråd och struktur i olika kommunikationssituationer.
• Läsning av och samtal om texter av olika slag, med tonvikt på att strukturera, referera, värdera och kritiskt granska större textmängder, samt diskutera dispositionen, språket och stilen i texter av vetenskaplig karaktär.
• Läsning av och samtal om skönlitteratur författad av såväl kvinnor som män från olika kulturer och tider, med tonvikt på att sammanfatta, tolka, värdera och referera till texterna.
• Språklig variation och språkanvändning, med tonvikt på hur kön, social bakgrund och kulturell tillhörighet påverkar människors sätt att tala och skriva och hur språket kan användas för att uttrycka maktförhållanden. Skillnader mellan majoritetssamhällets och minoriteternas språkbruk.
• Reflektion över språkinlärning, med tonvikt på att utveckla strategier för fortsatt lärande.

OM HÅLLBAR UTVECKLING

EN INTRODUKTION TILL BEGREPPET

Om dina elever inte är särskilt bekanta med begreppet hållbar utveckling kan det vara bra att berätta att hållbarhet sedan tjugo år en övergripande princip i FN:s arbete. Det innebär att man på flera olika fronter, såväl ekologiskt och socialt som ekonomiskt, eftersträvar en utveckling som tillgodoser dagens behov - utan att äventyra kommande generationers. När man talar om hållbar utveckling brukar man hänvisa till några centrala internationella policydokument som nämns nedan.

OM BEGREPPET "HÅLLBAR UTVECKLING"

I den sk Brundtlandrapporten (1987) beskrevs begreppet hållbar utveckling som en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina. Begreppet står sig än idag, även om konkreta handlingsplaner har antagits sedan dess.

Begreppet hållbar utveckling utvecklades till en handlingsplan under FN:s miljökonferens i Rio 1992, Agenda 21 - ett handlingsprogram för det tjugoförsta århundradet. Där konstaterades att det krävs en samordnad utveckling av miljö, ekonomi och samhälle för att det ska kunna vara en hållbar utveckling. Alla svenska kommuner har en egen lokal Agenda 21.

I september 2015 antog FN:s generalförsamling 17 globala mål för hållbar utveckling (Sustainable Development Goals) med syfte att till 2030 utrota den extrema fattigdom, minska ojämlikheter och orättvisor samt att lösa klimatkrisen. Varje mål har flera mätbara delmål och av de totalt 169 olika delmålen berör nästan samtliga livsmedel och jordbruk i någon form.

VAD MENAS MED EN EKOLOGISK, SOCIAL OCH EKONOMISK UTVECKLING?

När man talar om en ekologisk eller miljömässig utveckling så handlar det bland annat om att jordens atmosfär, vattnets kretslopp och den biologiska mångfalden måste bevaras för kommande generationer. Ekonomisk utveckling handlar om att utvecklingen ska leda till förbättrad levnadsstandard för kommande generationer. Samhällen och individer gynnas och handel sker genom ömsesidigt beroende. Den ekonomiska utvecklingen måste ske utan negativa konsekvenser för den sociala och miljömässiga utvecklingen. En social utveckling leder till ett stabilt samhälle där mänskliga behov tillgodoses och samhälleliga värderingar som bygger på mänskliga rättigheter.

FAIRTRADE OCH HÅLLBAR UTVECKLING

Fairtrade-kriterierna syftar till att skapa ekonomisk, miljömässig och social utveckling för odlare och anställda i länder med utbredd fattigdom vilket går helt i linje med det som slås fast i Bruntlandrapporten, Agenda 21 och Agenda 2030. Produktmärkningen Fairtrade är ett enkelt konsumentverktyg för hållbar konsumtion och benämns ibland även som en oberoende certifiering.

OM HÅLLBAR KONSUMTION

Vad förknippar du begreppet "konsumtion" med? Kanske förknippar du det med något negativt, kanske rent av onödigt eller något som liknar slöseri? Men vad är egentligen konsumtion, och vad har den för konsekvenser för oss själva och för andra? Här följer en text som kortfattat presenterar några konsumentverktyg, produktmärkningar, som vi som konsumenter kan använda oss av för att göra enkla val.

Ser vi till begreppet hållbar utveckling och de tre dimensionerna ekonomisk, social och miljömässig utveckling så förknippas de negativa associationerna oftast med de miljömässiga konsekvenserna av konsumtion. Men konsumtion har lika stor verkan på sociala och ekonomiska frågor exempelvis att odlare och anställda inte får tillräckligt betalt för sitt arbete för att kunna försörja sin familj, utebliven skolgång på grund av fattigdom och hela länder med låg utbildningsnivå. Det är konsekvenser av en avsaknad av ekonomisk och social utveckling.

OM KONSUMTION FÖR HÅLLBAR UTVECKLING

Produktionen av varor och tjänster som vi köper påverkar världen omkring oss. Genom valen vi gör som konsumenter kan vi påverka utbudet och möjligheterna för morgondagens generationer i en positiv, hållbar riktning. Hållbar konsumtion innehåller tre delar: miljömässig, ekonomisk och social hållbarhet. Att konsumera hållbart när man köper en vara eller tjänst innebär alltså att visa omsorg om konsekvenserna som ens köp får för miljön, ekonomin och sociala förhållanden, lokalt och globalt.

VERKTYG FÖR ETISK KONSUMTION

Det har blivit allt vanligare med etisk handel, det vill säga handel som exempelvis värnar om arbetsförhållanden. Etiska varor kan bland annat bära symbolen Fairtrade. Rättvis handel syftar till att förbättra arbetsförhållandena för de som producerar varorna, exempelvis genom rimlig lön, rätt till kollektiv organisering, att barnarbete inte tillåts samt att produktionen tar hänsyn till miljön. Rättvisa varor gynnar också småskaliga jordbrukare och hantverkare i länder med utbredd fattigdm. Det finns två system som verkar för rättvis handel: Fairtrade och World Fair Trade Organization:s (WFTO) kriterier för rättvist handlade varor.

FAIRTRADE

Produkter som är certifierade av Fairtrade går ofta att köpa i vanliga butiker. Organisationen Fairtrade utarbetar specifika kriterier för varje produktgrupp som måste uppfyllas innan produkten blir märkt. Dessa Fairtrade-kriterier syftar till att skapa ekonomisk, miljömässig och social utveckling för odlare och anställda i länder med utbredd fattigdom. Fairtrade främjar även ekologisk odling, eftersom producenterna får en extra premie för varor som odlats ekologiskt. Det är främst livsmedel som är certifierade av Fairtrade, men även sportbollar, guld, bomull, blommor och skönhetsprodukter.

FAIRTRADE ®

Fairtrade-märkta produkter bär detta certifieringsmärke.

RÄTTVIST HANDLADE VAROR ENLIGT WFTO

WFTO står för World Fair Trade Organization och är en internationell medlemsorganisation för producenter, importörer och återförsäljare som arbetar med rättvis handel. Kännetecknande för dessa varor är att producenter, vidareförädlare, importörer med flera jobbar i mindre skala, där det nära samarbetet mellan producent och importör säkerställer att kriterierna för Rättvis handel följs. WFTO har en produktmärkning som omfattar bland annat livsmedel, heminredning, kläder och hantverksprodukter.
Detta innebär att hela organisationen åtar sig att följa de 10 principerna för Fair Trade och den Fair Trade Standard som är globalt erkänd. Att kriterierna följs kontrolleras av WFTO:s Garantisystem (GS).
(Källa: Fair Trade Återförsäljarna)

STANDARD FÖR SOCIALT ANSVARSTAGANDE

Den internationella standarden ISO 26000 Social Responsibility publicerades den 1 november 2010. En månad senare, den 2 december 2010, publicerades den svenska översättningen som Svensk standard SS-ISO 26000 Socialt ansvarstagande.

Konsumentverket har deltagit i arbetet med att utforma standarden. Syftet med standarden är att bidra till hållbar utveckling. Den kan användas av alla organisationer, företag, offentliga verksamheter och andra organisationer, för att ta ansvar för konsekvenserna av organisationens verksamhet och beslut för samhället och miljön. Standarden ger vägledning inom områdena verksamhetsstyrning, de mänskliga rättigheterna, arbetsförhållanden, miljö, verksamhetsmetoder, konsumentfrågor samt samhällsengagemang och utveckling.

MILJÖMÄRKNING

Allt fler produkter miljömärks. Kraven för produkterna skärps i regel efterhand. För inköp av miljöanpassade vardagsprodukter har man god hjälp av sex miljömärken: Svanen, Bra Miljöval, EU Ecolabel, Krav, EU:s märkning för ekologiskt jordbruk och MSC. Svanen, Bra Miljöval och EU Ecolabel är seriösa och oberoende märken som täcker ett brett spektrum av varor och tjänster. Dessa märkningar har också en helhetssyn som omfattar olika typer av miljöaspekter, till exempel energianvändning/ klimatpåverkan, användning av miljöfarliga kemikalier, utsläpp till luft, vatten och mark, resursanvändning samt avfallshantering.

MÄRKEN FÖR MAT

För livsmedel och annat odlat finns Krav-märket. Marine Stewardship Council (MSC) är en internationell märkning för fisk- och skaldjursprodukter. EU:s märkning för ekologiskt jordbruk finns på förpackade ekologiska produkter som produceras inom EU. Märkningarna ställer delvis olika krav på produkterna.

Märkena Svanen, Bra Miljöval och EU Ecolabel.

EU:s märkning för ekologiskt jordbruk, MSC och Krav.

(Källa: Konsumentverket)

KORT OM FAIRTRADE

SAMMANFATTANDE TEXT OM PRODUKTMÄRKNINGEN

Ditt val vid butikshyllan kan göra en stor skillnad för människor på andra sidan jorden. Enligt ILO (2010) arbetar 168 miljoner barn i dag, och av dessa är ungefär hälften fast i vad som kallas för värsta formen av barnarbete. Barnarbete är till stora delar en konsekvens av fattigdom, men om dessa familjer istället kan få mer pengar för sitt arbete och det som de odlar, så får de bättre förutsättningar i sina liv. Då har de råd med mat, och barnen kan gå i skolan istället för att arbeta. När du väljer Fairtrade-märkta produkter skapar du förutsättningar för odlare och anställda i länder med utbredd fattigdom att förbättra sina arbets- och levnadsvillkor.

FAIRTRADE ÄR EN PRODUKTMÄRKNING

Fairtrade är ett namn på en produktmärkning som handlar om rättvis handel. För att en produkt ska få Fairtrade-märkningen krävs att vissa kriterier har uppfyllts. Dessa kriterier är baserade på mänskliga rättigheter (ILO:s kärnkonventioner) och förbjuder till exempel skadligt barnarbete i produktionen. Fairtrade-kriterierna är till för att skapa ekonomisk, social och miljömässig utveckling.

ETT SÄTT FÖR KONSUMENTER ATT GÖRA SKILLNAD

Fairtrade är ett sätt för konsumenter att kunna göra ett enkelt val i vardagen som gör skillnad. Handlar man Fairtrade-märkta varor så vet man att de som odlat exempelvis bananerna man köpt har fått betalt för sitt arbete och det som de odlat, vilket ger dem möjlighet till att förbättra sina levnadsvillkor, till skillnad mot att få för lite betalt. Fairtrade är enkelt, när vi köper Fairtrade-märkta produkter får odlare i länder med utbredd fattigdom betalt enligt Fairtrades kriterier så att de kan förbättra sina levnadsvillkor.

FAIRTRADE MOTVERKAR SKADLIGT BARNARBETE

Fairtrade är ett sätt att motverka fattigdom på sikt, genom våra val när vi handlar. Fairtrade är även ett sätt att motverka barnarbete i länder med utbredd fattigdom, bland annat därför att barnarbete är en konsekvens av fattigdom.

FAIRTRADE ÄR INTE BISTÅND

Fairtrade är inte bistånd, det handlar om att de som odlar råvaran ska få ett bättre pris för sitt arbete. Dessutom ska inga mänskliga rättigheter kränkas i själva arbetet enligt Fairtrade. Du kan läsa mer på fairtrade.se

FÖR EN HÅLLBAR UTVECKLING

Brundtlandrapporten ("Our Common Future") är en rapport som utarbetades av FN:s Världskommission för miljö och utveckling 1987. Brundtlandkommissionens definition av begreppet hållbar utveckling lyder: "En hållbar utveckling är en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov."

Arbetet för hållbar utveckling ses som en process som berör sociala, ekologiska och ekonomiska aspekter, där en helhetssyn är central – alla tre pelarna måste finnas på plats för att vi ska kunna tala om en hållbar utveckling. Denna helhetssyn finns i Fairtrades kriterier som syftar till att skapa utveckling inom alla de tre områdena.

FAIRTRADE ®

EGNA ANTECKNINGAR

VI IMPORTERAR MAT FRÅN HELA VÄRLDEN

VARIFRÅN KOMMER VÅR MAT EGENTLIGEN?

I Sverige importerar vi väldigt mycket av det vi äter, varje dag konsumerar vi mat från världens alla hörn. Finns det något bra med det? Borde vi bara äta närproducerat? Det här är en diskussionsövning som utgår från deltagarnas egna erfarenheter.

Syfte: Att genom samtal och skrift belysa vår matkonsumtion. Att få inblick i de huvudsakliga stegen som ingår i produktionen av en eller flera matvaror och att kritiskt granska dessa steg.

Gör så här:
Steg 1: Låt deltagarna besvara frågan: Vad åt du igår? Be dem skriva ner allt de åt och drack på en lista.

Steg 2: Låt eleverna försöka besvara frågan: Varifrån kommer de varor du åt igår? Dvs var odlades råvarorna? Var producerades köttet och fångades fisken? Var förädlades råvarorna, dvs var gjordes de till den slutprodukt som du fick i dig? Vilka världsdelar och länder fanns representerade på ditt matbord under gårdagen?

Steg 3: Övningsdeltagarna diskuterar i grupper om de tycker att det är viktigt att veta var maten kommer ifrån.

Steg 4: I samma grupper diskuterars även om det är bättre att varorna är ekologiskt odlade, även om de transporterats från Chile, Spanien eller kanske Kenya? Eller är det bättre att äta konventionellt producerade frukter och grönsaker från t.ex. Sverige eller Danmark?

Steg 5: Utgå från uttalandet: "Det är ju helt sjukt att vi importerar massa mat till Sverige från världens alla hörn. Hur bra är det för miljön med alla dessa transporter? Förbjud alla transporter av mat och låt oss i Sverige äta mat som har odlats här". Diskutera uttalandet och låt alla förklara vad de tycker om uttalandet genom att skriva ner sina åsikter.

PRODUKTMÄRKNINGAR

VILKA KÄNNER DU TILL?

Det finns olika märkningar på många varor i matbutiken, därför är det bra att känna till vad märkningarna betyder.

Uppgift: Vilka av produktmärkningarna känner du igen? Skriv ord du förknippar med märkningarna.

FAIRTRADE ®

MILJÖMÄRKT

KRAV

PRODUKTMÄRKNINGAR

UNDERSÖK VÅRA KONSUMENTVERKTYG

Tycker du att det finns för många märkningar på varor vi köper i en vanlig matbutik och att det kan vara svårt att hålla reda på alla? För oss som konsumenter är produktmärkningarna viktiga verktyg, här ges deltagarna möjlighet att lära sig mer om de största märkningarna.

Syfte: Att ge ökad kännedom och kunskap om de största produktmärkningarna i Sverige.

Gör så här: Övningen kan göras enskilt eller i grupp. Kopiera och klipp ut nedanstående logotyper. Det är produktmärkningarna: Fairtrade, Svanen, Bra Miljöval, EU Ecolabel, Krav och EU:s märkning för ekologiskt jordbruk. Låt eleverna samla information på exempelvis respektive hemsida eller konsumentverkets hemsida. Låt eleverna undersöka kring varje märkning:

- Vad innebär det att en produkt bär just detta märke?
- Vad skiljer dessa märkningar åt?
- Vilka produkter kan märkningarna finnas på?

NÅGRA AV DE STÖRRE MÄRKNINGARNA

SKALAN/HETA LINJEN

ENKEL VÄRDERINGSÖVNING

Enkel värderingsövning som är bra att använda för att fokusera på ett område samtidigt som deltagarens grad av muntlig delaktighet kan variera utan hinder. Som lärare kan du även använda övningen för att åskådliggöra gruppens värderingar och tankar.

Syfte: Att göra ställningstaganden där graden av muntlig interaktion kan anpassas.

Gör så här: Genom hela klassrummet går en osynlig linje, en skala. Du ställer ett påstående och deltagarna tänker tyst för sig själv och placerar sig sedan på skalan utifrån i vilken grad de håller med påståendet. Från "Nej, jag håller inte alls med" till "Ja, jag håller med helt och hållet".

Inled gärna med något lättsamt påstående så att alla känner sig bekväma. Eleverna får inte kommentera varandras val, du kan däremot välja att ställa följdfrågor till gruppen efter att de har placerat sig.

Fråga exempelvis deltagare från olika delar på skalan varför de ställde sig där de står efter varje påstående. Fråga slutligen om någon vill flytta sig efter att ha hört hur andra har tänkt.

FATTIGDOMEN I VÄRLDEN KAN UTROTAS
- Ja absolut, det håller jag med om.
- Nej, det håller jag inte med om, det är omöjligt.

DET ÄR BRA ATT BARN ARBETAR ISTÄLLET FÖR ATT GÅ I SKOLAN
- Ja, det håller jag med om
- Nej, det håller jag inte alls med om.

DET FINNS FATTIGDOM I SVERIGE
- Ja, det finns många fattiga.
- Nej, bara enskilda fall.

DET ÄR OK ATT KÖPA NÅGOT SOM ÄR PRODUCERAT MED HJÄLP AV SKADLIGT BARNARBETE
- Ja, det håller jag med om. Vi kan inte ta ansvar för hur barn i andra länder har det.
- Nej håller inte med alls. Det är det sista jag vill köpa.

DET ÄR FÖRETAGENS FEL ATT ODLARE I LÄNDER MED UTBREDD FATTIGDOM INTE FÅR TILLRÄCKLIGT BETALT
- Ja, det håller jag med om.
- Nej, det håller jag inte alls med om.

PRISET ÄR DET VIKTIGASTE NÄR JAG HANDLAR
- Ja. Jag köper alltid den billigaste bananen, oavsett vad de olika priserna beror på.
- Nej. Det finns andra saker som är mycket viktigare än priset.

TIPS!
Låt deltagarna ställa sig "i en liten båge" när de väl ställt sig på skalan, då är det lättare att se varandra och hålla fokus på det som sägs.

FYRA HÖRN

VÄRDERINGSÖVNING OM HÅLLBAR UTVECKLING OCH FAIRTRADE

Det här är ett sätt att formulera egna åsikter, höra andras tankar och diskutera kring olika frågor. Övningen ger även dig som lärare möjligheten att på ett enkelt sätt kartlägga åsikter och kunskapsnivåer i gruppen.

Syfte: Att ta ställning i frågor utan krav på muntlig interaktion. Att reflektera och argumentera.

Gör så här: Du ställer frågor till gruppen. Deltagarna får tre givna svarsalternativ, som representeras av ett hörn i rummet. Det finns även ett öppet hörn utan svarsalternativ. Deltagarna väljer ett svar utifrån frågan du ställer och placerar sig i motsvarande hörn. Valen sker i tystnad, efteråt frågar du visssa ur varje grupp hur de tänker, om andra i gruppen tänker annorlunda och så vidare.

Nedan finns förslag på frågeställningar du kan använda dig av.

VARFÖR ÄR EN DEL LÄNDER FATTIGA?
- På grund av ledarna
- Folket
- Historia
- Eget alternativ

VILKA HAR STÖRST MÖJLIGHET ATT PÅVERKA EN ORÄTTVIS VÄRLDSHANDEL?
- Politiker
- Konsumenter
- Företag
- Eget alternativ

VILKEN FRÅGA ÄR VIKTIGAST FÖR EN BÄTTRE VÄRLD?
- Rättvis handel
- Jämställdhet
- Fred
- Eget alternativ

VARFÖR HANDLAR INTE ALLA FAIRTRADE?
- Folk vet inte vad Fairtrade är
- Folk glömmer bort när de handlar
- Folk struntar i hur andra människor har det
- Eget alternativ

NÄR ÄR DET OK ATT BARN ARBETAR ISTÄLLET FÖR ATT GÅ I SKOLAN?
- Om familjen inte har tillräcklig med mat för att klara sig
- Det är aldrig ok, oavsett omständigheterna
- Om de inte tar någon skada av arbetet
- Eget alternativ

VEMS ANSVAR ÄR DET ATT HJÄLPA DE SOM LEVER I FATTIDGOM?
- De själva
- De rika länderna
- Landets regering
- Eget alternativ

VAD ÄR FRÄMSTA ORSAKEN TILL FATTIGDOM I ETT LAND?
- Krig och konflikter
- Bristande skolundervisning
- Inga naturtillgångar i landet
- Eget alternativ

VAD ÄR DET VIKTIGASTE ARGUMENTET FÖR ATT BARN INTE SKA ARBETA I SVERIGE?
- Barn ska inte behöva ta sådant ansvar
- Barn ska ha utbildning för att få chans till ett bra liv med ett bra arbete
- Det finns inga jobb som barn kan utföra i Sverige
- Eget alternativ

HETA STOLEN

SNABB VÄRDERINGSÖVNING PÅ TEMAT HÅLLBAR UTVECKLING

Här ges möjlighet ta ställning i olika frågor, ta del av andras åsikter och respektera eventuella olikheter. Man kan även använda övningen till att inleda samtal kring vissa områden, när samtalet är färdigt kan man då ta ett nytt påstående och påbörja ny diskussion.

Syfte: Att lyssna och ta ställning till påståenden. Att muntligt delge sina tankar och värderingar samt att lyssna på andras resonemang.

Gör så här: Ställ stolar i en ring. Det ska vara en stol mer än antal deltagare (om det bara är en som vill byta plats). Du läser upp ett påstående, och de som inte håller med sitter kvar medan de som håller med påståendet reser sig och byter plats. När alla sitter ner igen frågar du några från varje läger varför de sitter kvar, eller bytt plats. Du är själv inte med och tar ställningtaganden i övningen, men kan sitta med i ringen om du vill.

Inled med ett par uppvärmande och lättsamma påståenden. Varva sedan med frågeställningar av mer komplicerad karaktär. Nedan finns exempel på sådana frågor.

- Demokrati är viktigt
- Det är för dyrt med ekologiska och Fairtrade-märkta produkter
- Fattiga länder får skylla sig själva
- Jag har makt
- Det är alltid bättre att köpa närproducerade varor
- Jag kan göra världen bättre
- Det är svårt att göra skillnad
- Jag använder min yttrandefrihet varje dag
- Fairtrade gör skillnad
- Det är alltid fel att köpa saker från andra länder
- Fattigdom kan utrotas helt
- Det är alltid fel att köpa saker som är gjorda genom barnarbete
- Det är alltid fel att köpa billiga kläder

OAVSLUTADE MENINGAR

GRUPPEN FÅR MUNTLIGEN FORMULERA SIG KRING SAMMA TANKE

Den här övningen handlar om att muntligen formulera sina tankar kring fattigdomsrelaterade frågor, men temat kan enkelt anpassas till det som du anser passar gruppen bäst.

Syfte: Att stärka eleverna att muntligen uttrycka sig i gruppen och att reflektera över egna och andras värderingar.

Gör så här: Deltagarna sitter på stolar i en ring. Du läser en mening utan slut. Deltagarna tänker för sig själv hur de vill att meningen ska avslutas. Ta en runda där var och en får säga sitt avslut på meningen. Upprepa samma procedur med nästa mening.

Exempel: Du läser meningen "om jag vann en miljon kronor skulle jag…" Du låter deltagarna fundera en stund och tar sedan en runda där var och en får avsluta meningen utifrån vad de själva tycker.

Att tänka på: Sitt gärna med själv i ringen istället för att stå bredvid. Var lyhörd om du själv väljer vem som ska börja prata. Gå gärna medsols varvet runt så slipper deltagarna lägga energi på att ta ordet. Alternativt låter du deltagarna själva bestämma om de vill delge övriga i gruppen sina tankar, om du bedömer att det passar bättre för gruppen. Övningen kräver koncentration så att alla lyssnar på alla, ta inte en ny mening om gruppen tappat koncentrationen, då ger övningen i alla fall ingenting.

FÖRSLAG PÅ MENINGAR

- Om ett land är fattigt då saknar det landet…
- Om jag vore fattig skulle jag…
- Fattigdom för mig är…
- Fattigdom finns för att…
- För att andra skulle kunna bli mindre fattiga skulle jag kunna …
- Vi kan minska fattigdomen genom att…

TIPS!
Övningen kan även användas som en kort avslutande övning för att sammanfatta det ni gjort. Ex kan du säga "dagens lektion har varit..."

BLIR VÄRLDEN BÄTTRE?

SANT ELLER FALSKT – OM FÖRBÄTTRINGAR I VÄRLDEN

Vår världsbild är starkt präglad av vad vi fått för intryck genom skolåren, inte minst genom bilder. Vad tänker vi på när vi hör ord som Afrika? Det är viktigt att inte enbart matas med eländesbeskrivningar, utan även få insikt om den positiva utveckling som faktiskt sker i världen.

Syfte: Att belysa de förbättringar som sker i världen. Att diskutera vår världsbild och synliggöra vanliga felaktiga uppfattningar om länder med utbredd fattigdom.

Gör så här: Sätt upp två stora papper på väggarna på var sin sida om rummet. Skriv Sant på den ena lappen och Falskt på den andre.

Eleverna står mitt i rummet och du läser upp ett påstående som varje enskild elev får fundera på, tyst för sig själv, och sedan gå till den vägg som eleven tror har rätt svar, dvs som ditt påstående är sant eller falskt.

Be någon elev ur sant-gruppen och ur falskt-gruppen att berätta hur denne tänkt. Berätta sedan det rätta svaret.

FÖRSLAG PÅ PÅSTÅENDEN

- **Medellivslängden i världen är i dag 70 år**

Sant, det är en ökning med 20 år sedan 60-talet.

- **1990 levde 38 % av världens befolkning i extrem fattigdom. I dag är det 50 %**

Falskt, i dag lever tio procent i extrem fattigdom (1,90 dollar per dag).

- **Singapore har lägre barnadödlighet än Sverige**

Sant, Singapore barnadödlighet är 0,27% och Sveriges 0.3%.

- **Världens militärutgifter är 1800 miljarder dollar**

Sant, det är 13 gånger mer än vad som spenderas på bistånd.

UNDP - FN:S GLOBALA UTVECKLINGSPROGRAM

Mer material om världens utveckling hittar du på FN:s utvecklingsprogram (*www.globalamalen.se*). Där kan du även beställa boken "Blir världen bättre?" där utvecklingsproblem förklaras på ett enkelt sätt och visar färsk statistik som beskriver världen och vad som krävs för att förbättra den.

TIPS!
Du kan även göra frågorna som en enkel frågesport där varje enskild elev får läsa frågorna och skriva svaren, alternativt kryssa för svarsalternativ.

HÅLLBAR UTVECKLING I PRAKTIKEN

OM DE TRE DIMENSIONERNA FÖR EN HÅLLBAR UTVECKLING

Social utveckling, miljömässig utveckling, ekonomisk utveckling. Det är tre begrepp som ofta upprepas när man talar om hållbar utveckling och konsumtion. Men vad innebär det i vår vardag? Och vad innebär det egentligen att man "konsumerar"? Här är en övning som ger eleverna möjlighet att ringa in kopplingen mellan dessa begrepp.

Syfte: Att genom samtal och skrift belysa kopplingen mellan den egna livsstilen och hållbar utveckling. Att ge ökad förståelse för begreppet konsumtion och hållbar utveckling.

Gör så här: Dela ut ett A3-papper och färgpennor till varje elev. Eleverna ska rita sig själva och sitt liv på pappret som sedan ska fungera som underlag för att titta på sin egen konsumtion och livsstil. Sätt gärna på lite lugn musik, det markerar att det inte är någon brådska med kommande uppgift och skapar en bra stämning. Instruera sedan eleverna följande:

- Rita dig själv på mitten av pappret, ungefär lika stor som en handflata.
- Rita/skriv någonstans på pappret ditt favoritplagg, exempelvis dina favoritjeans.
- Rita/skriv de ägodelar som du tycker mest om, exempelvis mobiltelefon, favoritbok, slalomskidor.
- Rita/skriv de maträtter som du äter flest gånger per månad, exempelvis köttfärssås och spagetti, falafel, smörgås.
- Rita/skriv flera av de saker du minns att du köpt den senaste veckan, exempelvis tuggummi, mineralvatten, en app, frukt, kläder.
- Rita/skriv de färdmedel du använder under en vanlig vecka, exempelvis buss, bil, cykel.
- Rita/skriv några saker du använder som inte ännu finns med på pappret, exempelvis elektricitet, vatten.

Låt gärna eleverna se på varandras karläggning av konsumtionen. Prata om begreppt "konsumtion", vad innebär det?

Därefter ger du eleverna i uppgift att ringa in allt de ritat/skrivit på sitt papper där de tror det vore enkelt att välja mer hållbara alternativ. Påminn gärna om alla tre delar av begreppet hållbar utveckling; social utveckling, miljömässig utveckling ovh ekonomisk utveckling.

Avsluta med att sätta upp alla papper och låt eleverna titta på varandras papper. Låt detta bli underlag för vidare diskussion om hur enkla val kan göras för hållbarhet och om hur livsstil kan kopplas till global påverkan.

FÖRSLAG PÅ SKRIVUPPGIFT

Ge eleverna i uppgift att skriva om deras egen livsstil.

TIPS!

Om de som deltar i övningen inte är bekanta med begreppen social, ekonomisk och miljömässig utveckling kan det vara bra att prata om de tre begreppen först. Kortfattad information om hållbar utveckling finner du i början av häftet.

ATT IMPORTERA FRUKT

DISKUSSIONSMATERIAL OM VÅRA POPULÄRASTE FRUKTER

I början av 1900-talet startade importen av bananer till Sverige. Numera är bananen vår populäraste frukt, faktum är att i Sverige äter vi flest bananer per person och år i hela världen, om man ser till länder som inte kan odla sina egna bananer.

Syfte: Att genom samtal ge ökad förståelse för världshandel med färsk frukt.

Gör så här: Använd de följande fruktbilderna till diskussionerna, eller riktig frukt om du har möjlighet till det. (Givetvis bjuder du deltagarna på Fairtrademärkt och ekologisk frukt i slutet av passet)

FÖRSLAG PÅ DISKUSSION UTIFRÅN BILDMATERIALET

- Lägg ut bilderna på golvet. Berätta att dessa frukter är de mest populära frukterna i Sverige. Be alla att ställa sig på den frukt som de själva tycker bäst om av dessa.
- Vilka av frukterna odlar vi här i Sverige? Vilka importeras?
- När alla satt sig igen få man gissa vilken frukt av dessa som vi köper mest av, minst av osv.
- Återgå till bananen och berätta att vi i Sverige äter ca 18 kg per person och år, och att det är mest i världen, sett till länder som inte kan odla bananer själva.
- Varför är bananen så populär?
- Var och hur odlas bananer?

LITE SIFFROR OM FRUKTER

De populäraste frukterna i Sverige, sett till andelen av totala fruktförsäljningen är:

1. Bananer	18 %
2. Äpplen	14 %
3. Apelsiner	7 %
4. Vindruvor	7 %
5. Päron	5 %

(Källa: SCB)

Andelarna varierar aningen år från år och under vissa delar av året kan stora variationer ske.

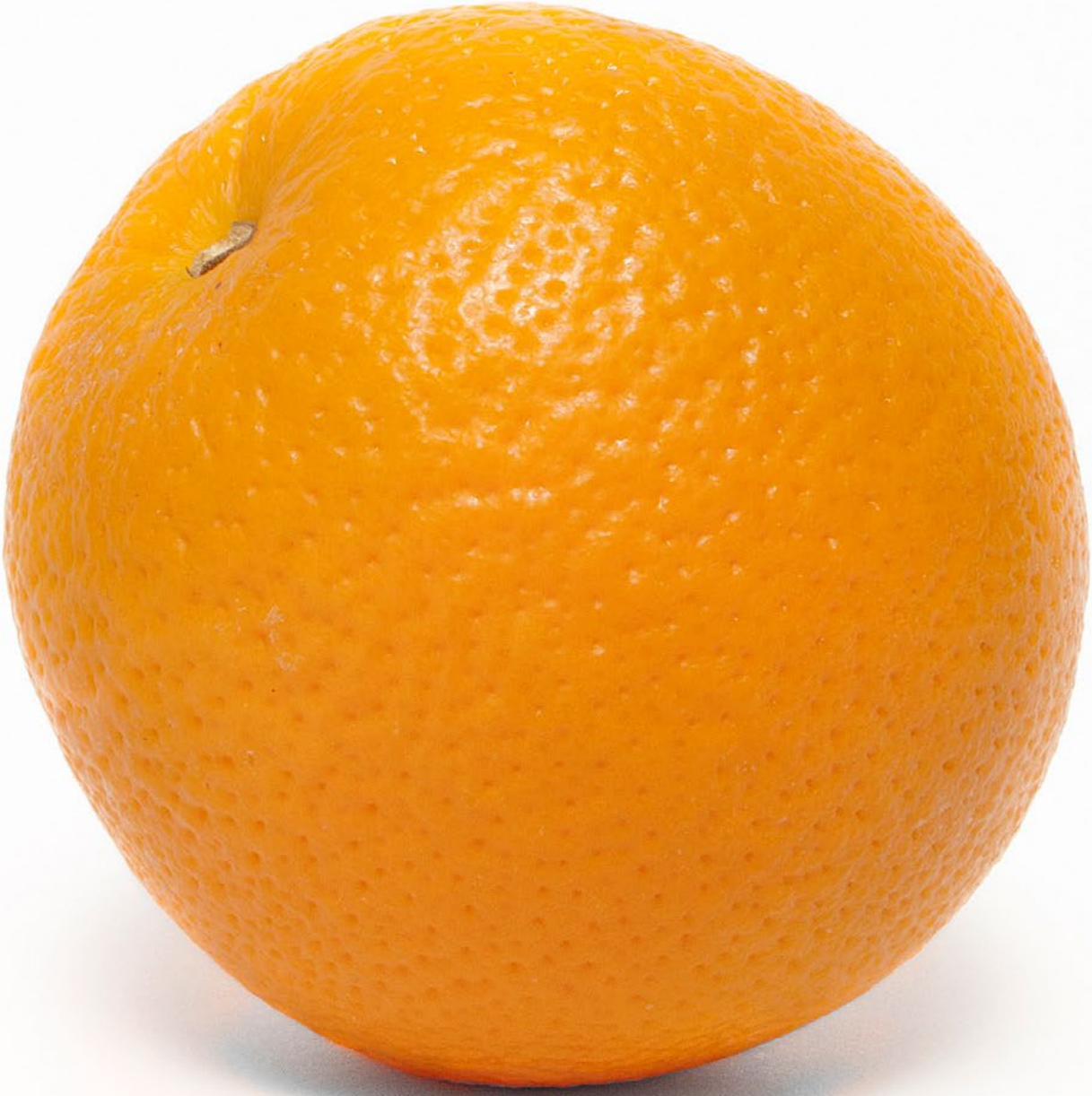

FRÅGESPORT

FRÅGOR OM FAIRTRADE

Frågesporten kan även användas som underlag till en tipspromenad och du kan själv anpassa frågorna så de passar dina elever. Svarskort du kan kopiera finns längre fram i häftet. Till varje svar finner du kortfattad fakta att använda dig av under genomgången av de rätta svaren. Frågorna passar bäst för elevgrupper som redan vet en del om Fairtrade.

Syfte: Att genom samtal eller informationssökande öka kunskapen om Fairtrade.

Gör så här: Använd frågorna till exempelvis en tipspromenad eller som underlag till en frågesport.

1. VEM BESTÄMMER PRISET PÅ EN FAIRTRADE-MÄRKT VARA I EN BUTIK I SVERIGE?
1. Fairtrade
X. Odlaren
2. Butiken

2. HUR STOR DEL AV DE FAIRTRADE-MÄRKTA PRODUKTERNA ÄR EKOLOGISKA?
1. 66 %
X. 46 %
2. 26 %

3. HUR KAN MAN GARANTERA ATT DE INTERNATIONELLA FAIRTRADE-KRITERIERNA FÖLJS?
1. Alla led i produktionen kontrolleras av ett oberoende certifieringsorgan
X. Företagen gör egna kontroller utifrån Fairtrade-kriterierna
2. Fairtrade i Sverige gör årliga kontroller av produkterna som säljs i Sverige

4. ALLA FAIRTRADE-CERTIFIERADE PRODUCENTORGANISATIONER FÅR EN PREMIE. VEM BESLUTAR VAD PREMIEN SKA ANVÄNDAS TILL?
1. Chefen för producentorganisationen
X. Odlarna och anställda beslutar gemensamt
2. Det är redan förutbestämt av Fairtrade

5. VAD SKA FAIRTRADE-MÄRKET FÖRESTÄLLA?
1. Yin och Yang
X. En människa som står och vinkar
2. En papegoja

6. HUR BIDRAR FAIRTRADE TILL ATT KAFFEODLARNA FÅR EN FÖRBÄTTRAD EKONOMI?
1. Fairtrade betalar varje månad ut bidrag till varje odlare
X. Enligt kriterierna ska varje odlare få minst ett minimipris för sina varor, och utöver det en premie som används för att utveckla lokalsamhället
2. Fairtrade International skickar ut stödpersoner för att hjälpa odlarna vid skördetid

7. VILKET AV FÖLJANDE ALTERNATIV KAN INTE VARA FAIRTRADE-MÄRKT?
1. Rosor
X. En butik
2. Vin

8. VAR ODLAS DE FLESTA FAIRTRADE-CERTIFIERADE BANANER SOM VI KÖPER I SVERIGE?
1. Danmark
X. Dominikanska Republiken
2. Ecuador

9. HUR STOR DEL AV BANANERNA I DAGLIGVARUHANDELN I SVERIGE ÄR FAIRTRADE-MÄRKTA?
1. 7,6 %
X. 17,6 %
2. 26,7 %

FRÅGESPORT

SVAREN PÅ FRÅGORNA

1. VEM BESTÄMMER PRISET PÅ EN FAIRTRADE-MÄRKT VARA I EN BUTIK I SVERIGE?

2. Butiken

Priset på en Fairtrade-märkt vara bestäms alltid av den som säljer den. Det som regleras av Fairtrade International är minimipriset som producenten får, alltså det minsta man kan betala t.ex. en odlare för de kaffebönor som odlats.

2. HUR STOR DEL AV DE FAIRTRADE-MÄRKTA PRODUKTERNA ÄR EKOLOGISKA?

X. 66 %

I Sverige är cirka 66 % av produkterna ekologiskt certifierade enligt KRAV:s regler, räknat på försäljningsvärde i konsumentled. På global nivå har 52 % av de Fairtrade-certifierade producentorganisationerna en ekologisk certifiering.

3. HUR KAN MAN GARANTERA ATT DE INTERNATIONELLA FAIRTRADE-KRITERIERNA FÖLJS?

1. Alla led i produktionen kontrolleras av ett oberoende certifieringsorgan

Kontrollerna utförs av Flocert. Flocert ägs av Fairtrade International men drivs som ett oberoende internationellt certifieringsorgan, med ansvar för inspektioner och certifiering av producentorganisationer och exportörer/importörer. Inspektionerna utförs av runt 120 inspektörer från Flocert.

4. ALLA FAIRTRADE-CERTIFIERADE PRODUCENTORGANISATIONER FÅR EN PREMIE. VEM BESLUTAR VAD PREMIEN SKA ANVÄNDAS TILL?

X. Odlarna och anställda beslutar gemensamt

Beslutet för hur premien ska användas tas gemensamt av odlarna och anställda, en viktig del i en demokratisk process. Premien används till att utveckla lokalsamhället socialt och ekonomiskt, t.ex. i en ny skola, nya bostäder eller hälsovård, eller till investeringar i jordbruket/produktionen.

5. VAD SKA FAIRTRADES CERTIFIERINGSMÄRKE FÖRESTÄLLA?

X. En människa som står och vinkar

Certifieringsmärket ska föreställa en odlare som står och vinkar och skickar en hälsning till oss, för att kunna minska avståndet mellan konsument och producent när vi ser en produkt som är Fairtrade-märkt i butiken.

6. HUR BIDRAR FAIRTRADE TILL ATT KAFFEODLARNA FÅR EN FÖRBÄTTRAD EKONOMI?

X. Enligt kriterierna ska varje odlare få minst ett minimipris för sina varor, och utöver det en premie som används för att utveckla lokalsamhället

7. VILKET AV FÖLJANDE ALTERNATIV KAN INTE VARA FAIRTRADE-MÄRKT?

X. En butik

En butik kan aldrig vara Fairtrade-märkt. Endast de varor som det finns utarbetade kriterier för kan certifieras.

8. VAR ODLAS DE FLESTA FAIRTRADE-CERTIFIERADE BANANER SOM VI KÖPER I SVERIGE?

X. Dominikanska Republiken

De flesta Fairtrade-märkta bananer vi äter i Sverige kommer från Dominikanska Republiken.

9. HUR STOR DEL AV BANANERNA I DAGLIGVARUHANDELN I SVERIGE ÄR FAIRTRADE-MÄRKTA?

X. 17,6 %

17,6 % enligt försäljningsstatistik för 2015.

TIPSPROMENAD!

FRÅGA	1	X	2
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			

Namn:_____

TIPSPROMENAD!

FRÅGA	1	X	2
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			

Namn:_____

TIPSPROMENAD!

FRÅGA	1	X	2
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			

Namn:_____

VAD KAN JAG GÖRA?

VILKA VAL VILL DU SJÄLV GÖRA FÖR MILJÖN? GÖR DIN EGEN LISTA

Om man har pratat en del om hållbarhet kan det vara bra att börja reflektera över vad vi själva är villiga att göra för förändringar i våra egna liv. Det här är en övning där vi får ställa oss den frågan.

Syfte: Att få reflektera över egna val i vardagen.

Gör så här: Låt deltagarna få se en lista över olika exempel på vad man kan göra för en bättre miljö. Verkar förslagen bra eller dåliga? Lägg gärna till egna förslag.

- Att inte duscha med varmvatten mer än tre minuter per dag
- Att anlägga en kompost hemma
- Att bo utomlands i ett varmt land en månad om året.
- Att bygga en stor eldstad i huset och bara värma upp hemmet med värme från elden.
- Att köpa roliga upplevelser som exempelvis teater- och konsertbiljetter istället för att köpa saker när du handlar julklappar, presenter osv
- Att köpa ekologiskt mat
- Att köpa Fairtrade-märkta produkter
- Att handla närodlat
- Att äta vegetariskt dagligen
- Att cykla istället för att använda kollektivtrafiken
- Att anordna en modevisning med second hand-kläder.

Steg 2: Vad betyder då dessa olika handlingar för vår värld egentligen? Är det något av alternativen som rent av inte är bra alls? Finns något som skulle innebära en stor förbättring? Rangordna förslagen så ni får en topplista över de bästa förslagen, kanske har eleverna enga förslag som bör tas med på listan.

Steg 3: Låt deltagarna sätta alla exempel i ordning 1-10 där 1 betyder *detta skulle jag ha lättast att leva efter*. 10 betyder *detta kommer jag ha svårast att leva efter.* Detta kan göras gemensamt i stor grupp, i små grupper eller enskilt.

TIPS
Försök att göra övningen i en lustfyllt resonerande ton om vad man kan göra, det är inte bra om resultatet av övningen blir en skuldkänsla av att man inte gör tillräckligt.

Fairtrade Sverige
Åsögatan 119
116 24 Stockholm
Telefon: 08-1220 89 00
Mail: info@fairtrade.se
www.fairtrade.se

Materialet är utvecklat med stöd från Konsumentverket.
Konsumentverket tar inte ansvar för innehållet i materialet.